

Hronešová, Jessie

Kde se Gellner mýlí? : modernizační teorie nacionalismu Ernesta Gellnera aplikovaná na Řecko v 19. století

Neograeca Bohemica. 2014, vol. 14, iss. [1], pp. [67]-88

ISBN 978-80-260-7966-8

ISSN 1803-6414

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142073>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kde se Gellner mýlil? Modernizační teorie nacionalismu Ernesta Gellnera aplikovaná na Řecko v 19. století

Jessie Hronešová

Ernest Gellner je považován za jednoho z nejvýznamnějších teoretiků nacionalismu, jehož jméno nechybí při žádné odborné diskusi o tomto fenoménu.¹ Gellner, významný filozof, sociolog a sociální antropolog s českými kořeny, chápal vznik nacionalistických myšlenek jako projev moderní doby.² Nacionalismus byl podle Gellnera bezprostřední reakcí na změny, které přinesla éra Immanuela Kanta, francouzské revoluce a rozvíjejícího se průmyslu. Právě průmyslový charakter tohoto období spojený se všeobecnou modernizací podle něj vedl k proměně společenského uspořádání, což přispělo k rozvoji nacionalismu do podoby nejmocnějšího politického principu.³ Gellnerovým záměrem bylo vysvětlit příčiny vzniku nacionalismu a objasnit procesy, které vedly k jeho rozšíření do podoby masové národní ideologie. Kvůli velkému důrazu, který Gellner na modernizaci kladl, se pro jeho teorii vžilo pojmenování 'modernizační teorie' (*modernization theory*).

Zrod nacionalismu na Balkáně, v regionu, který je charakteristický svou zaostalostí a opožděným postupem modernity oproti ostatním částem Evropy, je zřejmým důkazem sporné platnosti Gellnerovy teorie.⁴ Na Balkáně k formování moderních národů docházelo během „dlouhého 19. století“.⁵ Vznik a rozšíření nacionalismu v této části Evropy byly dlouhodobým a postupným procesem, kdy se vytvářely autonomní a nezávislé státy a kdy nacionalistické tendence získávaly na síle. Vzhledem k zjevné spornosti Gellnerovy základní teze, pokud jde o zaostalé

1 Smith (1996: 133).

2 Více k tématu viz Hall (1998).

3 Gellner (1983: 40).

4 K tématu zaostalosti viz Todorova (1997).

5 Pojmenování „dlouhé 19. století“ zavedl historik Eric Hobsbawm, který je vymezil roky 1789 a 1914. Srov. např. Hobsbawm (1997).

regiony, kde se nacionalismus i tak vyvinul, aplikuje předkládaný text Gellnerovu teorii z historického pohledu na případ Řecka. Text identifikuje slabiny Gellnerova tvrzení o spojení modernizace a nacionalismu a dokazuje, že jeho teorii v kulturně heterogenním a ekonomicky zaostalém regionu, jako je Balkán, nelze zcela uplatnit.⁶ Záměrem není poskytnout analýzu strukturálních, ale právě historických aspektů přechodu k moderní společnosti v Gellnerově chápání. Hlavní tezi tohoto textu vyjádřil sám autor: „Bezesporu je problémem mé teorie, (...) že nacionalismus na Balkáně předcházela místní industrializaci jako takové.“⁷

Pro zkoumání platnosti Gellnerovy teorie v Řecku je důležité popsat nejen tamější prvotní projevy nacionalismu, ale také mechanismy, které vedly k jeho přijetí jako obecné politické zásady. V Řecku se nacionalismus a boj za národní osvobození vyvinuly mnohem rychleji než v sousedních státech. Na tomto příkladu lze pozorovat první projevy nacionalismu v 19. století, které vyústily ve vytvoření národního státu. Řecko je tak vhodnou případovou studií pro aplikaci Gellnerovy teorie, neboť je lze považovat za stát pod největším modernizačním vlivem díky obchodním cestám procházejícím jeho územím a zároveň za jeden z nejvíce ekonomicky svázaných států s osmanskou říší na Balkáně. Vznik nacionalismu v ostatních částech Balkánu byl ovlivněn odlišným historickým a politickým vývojem, přičemž se často jednalo o reakci na nacionalistickou politiku okolních států.⁸ Následná analýza se skládá ze tří hlavních částí: první, teoretická, vysvětluje základní myšlenky Gellnerovy teorie, druhá se zabývá historickým vývojem Řecka na počátku 19. století a závěrečná část hodnotí možnost aplikace Gellnerovy teorie na Řecko.

Modernizační teorie nacionalismu Ernesta Gellnera

Nacionalismus je většinou považován za hlavní politický koncept posledních dvou století.⁹ Vznik nových národních států, odsun obyvatelstva, etnické čistky a teritoriální expanze se v této době vždy schovávaly za politický princip, který národům přiznává právo na vlastní (národní) politickou reprezentaci, která svou vládu vykonává na vlastním (národním) území. Tento princip se však stal zdánlivě legitimním až v novodobé historii, což vedlo sociologa Ernesta Gellnera ke zkoumání důvodů a příčin, proč se s problémem nacionalismu potýká pouze moderní společnost.¹⁰

6 Pro základní charakteristiku regionu Balkánu viz Mishkova (1994).

7 Gellner (1997a: 88).

8 Pro srovnání jihoslovanského nacionalismu viz Banac (1984: 45–46).

9 Pro souhrn základních úvah o nacionalismu a teoretických vymezení viz Woolf (1996).

10 Modernitu a moderní společnost Gellner chápe jako jev a období, které nahradily agrární společnost. Gellner neuvádí přesnou dobu, kdy k tomu došlo, ale na základě jeho díla lze

Ačkoliv se Gellner inspiroval existujícími přístupy k nacionalismu, s mnoha základními postuláty nesouhlasil. Vyhrazoval se proti názoru Elieho Kedourieho z jeho díla *Nacionalismus* (1961),¹¹ že vznik nacionalismu byl pouze historickým omylem intelektuálů.¹² Stejně tak odmítal romantický pohled, který v nacionalismu viděl probuzení spících národů, jež existovaly od pradávna, tedy primordialistickou teorii filozofa Johanna Gottfrieda von Herdera a jeho pokračovatelů. Pro Gellnera nacionalismus představoval nutný výsledek společenských a ekonomických změn, které přinesla až moderní doba.

Gellner patřil k předním zastáncům modernismu, jenž vznik nacionalismu spojoval s procesem modernizace společnosti.¹³ Modernizace podle něj přímo souvisela se změnou role státu, který se stal nositelem nacionalismu. Při definování státu byl Gellner inspirován klasickou Weberovou tezí, že stát má monopol na násilí.¹⁴ Gellner však tvrdil, že nejen násilí, ale i organizace práce a zavedení jednotného vzdělávacího systému byly výlučnými úkoly státu. Proto Weberovu tezi Gellner ve své teorii rozšířil a upřesnil: „Stát je instituce nebo řada specializovaných institucí, které mají za úkol udržovat pořádek a které jsou odděleny od zbytku společenského života.“¹⁵ Definice národa ale nebyla vyjádřena tak jednoznačně; Gellner zastával názor, že k ustavení národa byla bezesporu nutná vůle lidu (Renanův každodenní plebiscit) a společná kultura členů národa. To by však podle něj splňovala řada situací, když se lid sdílící společnou kulturu rozhodl ustavit národ. Gellner argumentoval, že vznik národa byl uskutečnitelný pouze v moderní době. Podmínky modernity podle něj způsobily, že se lid rozhodl být součástí národa, být mu loajální a identifikovat se s ním. K tomu ovšem došlo až v éře nacionalismu, kdy se sdílená národní kultura stala konstitutivní součástí státu.

Nacionalismus Gellner definoval jako politickou zásadu, jež vyžaduje, aby se hranice politických a národních jednotek shodovaly. Tedy aby stát (jeho politické struktury a teritoriální hranice) představoval národ (lid, který se cítí být součástí

usoudit, že modernita nezasáhla celou Evropu ve stejné době, ale že se jednalo o postupný proces. Vzhledem k jeho zdůrazňování vlivu osvícenství a romantismu se však zcela určitě jednalo o období od druhé poloviny 18. století. Podle Gellnera žijeme v modernitě i my (termín ‘postmodernita’ Gellner nepoužívá). Viz Gellner (1983: 25–36).

- 11 Gellnerovo dílo samozřejmě ovlivnila i celá řada klasických filozofů a sociologů jako například Immanuel Kant, David Hume, Alexis de Tocqueville, Max Weber, Karl Marx, Karl Deutsch, Émile Durkheim, Johann Gottfried von Herder a jeho učitel Karl Popper.
- 12 Gellner zásadně zavrhoval tvrzení, že byl nacionalismus nahodilým jevem historie, nehodou, které se lidstvo mohlo vyvarovat (Gellner 1964: 151).
- 13 Např. Josep R. Llobera nacionalismus považoval za „Boha“ moderní doby, neboť se tehdy stal nejmocnější politickou ideologií. Viz Llobera (1994).
- 14 Weber (1921).
- 15 Gellner (1983: 4).

jednoho národa).¹⁶ Základní princip nacionalismu podle Gellnera vyžadoval, aby vláda státu vykonávala moc nad členy národa. Nacionalistické cítění bylo vyvoláno právě uspokojením nebo neuspokojením tohoto principu. Neuspokojení vedlo ke strachu a snaze ustavit jednotu státu a národa.¹⁷ Gellner proto nacionalismus považoval za tvůrce politické legitimacy: pouze uspokojení nacionalistického cítění bylo možné chápat jako legitimní politiku státu. Z toho důvodu byl vznik nacionalistického cítění podmíněn existencí státu. Jinými slovy Gellner tvrdil, že problém nacionalismu by nevznikl v anarchickém prostředí.¹⁸

Jeho chápání nacionalismu pouze v podmínkách modernity musí být vysvětleno na základě jeho pojetí sociálního vývoje historie. Dějiny lidstva podle něj prošly třemi fázemi: preagrární, agrární a industriální.¹⁹ V preagrární fázi, lovecko-sběračské, se tvořily pouze malé jednotky – rodiny, tlupy, kmeny – za účelem vlastní obrany. Vytváření národů ani států tudíž nebylo možné kvůli velikosti vytvářených společenství a podmínkám, za kterých existovaly. Agrární společnost již byla na mnohem vyšším vývojovém stupni. Vykazovala komplexní dělbu práce a její složité sociální organizace byla založena na přísné hierarchii. Navíc byla rozdělena do několika vrstev (*strata*), které jen výjimečně umožňovaly přechod z jedné do druhé. Spodní vrstva tvořila většinu společnosti (přes 90 %) a skládala se z rolníků, kteří byli závislí na svých feudálech a jejich půdě. Horizontální ani vertikální mobilita se většinové společnosti netýkala. Menšinu společnosti tvořili vládci, šlechta, duchovní, správci a armáda, jimž se dostávalo privilegií ve formě vzdělání a podílu na moci. Dalším znakem agrární společnosti byla její orientace na stabilitu a zachování řádu a tradice. Produktivita byla omezená, neboť nemělo smysl vyprodukovat více, než bylo třeba pro uspokojení vlastních potřeb, a proto byla agrární společnost malthusiánská: přibývalo populace, nikoliv však produkce.

Gellner dále popsal agrární společnost jako množinu různých kultur, jazyků a etnik. V této společnosti se lidé identifikovali s místní partikulární kulturou svého regionu nebo v případě vyšších vrstev s kulturou svého stavu či povolání. Heterogenita společnosti byla vítána jako součást společenského řádu. Gellner také tvrdil, že zde nedocházelo k válečným střetům na základě rasy, jazyka, víry

16 V Gellnerově díle je možné nalézt i řadu jiných, alternativních definic nacionalismu. Jednou z nich je tvrzení, že „nacionalismus je politický princip, který z kulturní podobnosti činí základní sociální pouto“ (Gellner 1983: 3). Další definuje nacionalismus jako formu organizace kulturně homogenních a centrálně vzdělávaných skupin lidí (Ibid., 35).

17 Jedním z případů vyvolání strachu, a tudíž nacionalismu bylo, pokud vláda nebo vládce byli příslušníky jiného národa nebo pokud byla část národa za hranicemi státu.

18 Gellner (1983: 1–5).

19 Gellner (1997b: 15–18).

nebo barvy pleti. Základní konflikty spočívaly v mocenském soupeření panovníků a církve. Agrární společnost byla negramotná, neboť vzdělaná a gramotná byla pouze malá část společnosti, která se zabývala správou státu či církevních obcí. Taktéž existovala úzká profesní specializace: řemesla se předávala z generace na generaci a jedno povolání zůstávalo na celý život.²⁰

V Gellnerově výkladu byla tato stabilní a striktně rozdělená společnost narušena příchodem modernity: principy agrární společnosti byly nahrazeny étosem moderny a industrializace. Industrializace pro Gellnera představovala největší hybnou sílu všech modernizačních snah.²¹ Modernizaci navíc vysvětloval jako jev, který se „jako přílivová vlna“ přehnal přes Evropu od západu k východu. Její příchod byl provázen řadou společenských a myšlenkových změn, které nejdříve narušily a poté zničily předchozí agrární strukturu společnosti. Především se společnost stala anonymní, atomizovala se, přetrhaly se tradiční místní vazby a všeobecná horizontální mobilita za prací vedla k urbanizaci. Heterogenní společnost agrárního věku se změnila v homogenní kulturní společenství. Podmínkou občanství v národním státě pak byla všeobecná gramotnost, k níž došlo vytvořením centralizovaného vzdělávacího systému, který prosazoval nejen státní (národní) jazyk, ale i jednotnou kulturu sdílenou národem, a umožnil efektivní správu země.²² Kodifikovaný jazyk se stal dokonalým prostředkem k vyjádření abstraktních myšlenek a jejich předání kterémukoli členu společnosti. Vzdělání vedlo k růstu kvalifikace, zdokonalení technologií a neomezené produkci. Práce navíc získala sémantickou podobu, neboť se stala myšlenkovou činností. Dalším důsledkem rozmachu vzdělanosti bylo i oslabování postavení tradičních privilegovaných vrstev a s ním spojená možnost vertikální (sociální) mobility: vytvořila se tím zdánlivě rovnostářská společnost.

Průmyslová společnost byla kromě vzniku nového společenského pořádku založena i na všeobecné loajalitě vůči sdílené kultuře. Kulturu Gellner definoval jako „systém idejí, znaků, asociací, způsobů chování a komunikace“.²³ V závislosti na tom, jak velké skupiny lidí se kultura týkala a jak byla centralizovaná, Gellner rozlišoval kulturu nízkou a vysokou. Nízkých kultur podle něj bylo bezpočet, neboť se nacházely prakticky v každé komunitě a v každém dějinném období. Hojně se vyskytovaly především v agrární společnosti. Vyuvíjely se nezávisle na

20 Gellner (1983: 26–29).

21 V reakci na kritiku Gellner své pojetí industrializace rozšířil. Industrializaci popsal jako ranou komercializaci společnosti. Industrializace v úzkém slova smyslu (rozvoj průmyslu) následovala.

22 Národní jazyk byl podle Gellnera „vytvořen“ buď z lokálního dialektu, nebo ze starých jazyků. Gellner (1983: 55–56).

23 *Ibid.*, 7.

státních strukturách a nebyly svázány standardizovanou komunikací. V agrární společnosti existovaly i vysoké kultury, avšak byly omezené pouze na elitní část společnosti. Až v průmyslové době z jedné z nízkých (či elitních vysokých) kultur, případně sloučením několika z nich, vznikla vysoká univerzální kultura národa.²⁴

Vysoká kultura společná celému národu existovala pouze v moderní společnosti, kde působila jako hlavní tmel národa. Byla příliš složitá, a proto musely být její „kultivací“ pověřeny specializované instituce. Základem pro její úspěšné vytvoření byla samozřejmě všeobecná gramotnost a centralizovaný vzdělávací systém ovládaný státem, který poskytoval výuku v národním jazyce. Kultura se stala natolik všudypřítomnou, že se z ní stal zdroj politické legitimacy státu. Gellner tvrdil, že „moderní člověk není loajální panovníkovi, půdě nebo víře, ať si říká cokoli, ale kultuře“.²⁵ Součástí této loajality podle něj byla i identifikace se vzdělávací institucí, která oslabovala rodinné vazby.

Nejzajímavější postřeh o attributech nacionalismu, který je důležitý i pro zkoumání nacionalismu v Řecku, se objevuje v sedmé kapitole knihy *Thought and Change*. Gellner zde vysvětlil, že nacionalismus získal na síle ve chvíli, kdy se lidová kultura (*folk culture*) stala vykonstruovanou a kdy se realita nacionalismu stala pravým opakem jeho ideologie. Vysoká kultura pro něj tudíž byla výtvořem intelektuálů-nacionalistů, který šířil vzdělávací systém. Často byly ožívovány mýty dávno minulé a vytvářeny nové, které se Gellnerovými slovy staly jádrem „umělé“ kultury. Nacionalismus byl na vysoké kultuře prakticky závislý: národní identita spočívala na identifikaci občanů s univerzální vysokou kulturou a národ byl pouhým vyjádřením této kultury ve společenské a politické sféře. Úkolem nacionalistů bylo získat vysokou kulturu, sjednotit ji se státem, a tím vytvořit národ. Ačkoliv se zdá, že si vysoká kultura kladla nárok na ovlivňování všech složek lidské činnosti a myšlení, Gellner tvrdil, že víra a církve pod ni nespádaly. Církve byla podle něj naopak součástí nízkých kultur, které často vytvářela a dále formovala. Z tohoto hlediska víra nebyla konstitutivní součástí vysoké kultury, neboť její dominantní funkci ve společnosti oslabil vznik národa.²⁶

Klíčem k pochopení vztahu mezi nacionalismem a industrializací je Gellnerova teze, že „nacionalismus je fenoménem, který není ani tak spojen s modernizací a industrializací jako takovými, ale jejich nerovnoměrným rozšířením“.²⁷ Podle Gellnera industrializace vždy předcházela nacionalismu. V *Thought and Change*

24 Gellner (1997b: 29).

25 Ibid., 36.

26 Gellner (1983: 142).

27 Gellner (1964: 162).

představil Gellner model postupu „přílivové vlny“ modernizace a ukázal, že nacionalismus bývá často vyvoláván frustrací z vlastní zaostalosti či odlišnosti, která však nebyla patrná, dokud nečelila výzvám modernizace. Část obyvatelstva se proto mohla začít vymezovat vůči sousedům, které již modernizace zasáhla. Z toho důvodu Gellner tvrdí, že „nacionalismus není probuzením národů k sebeuvědomění: vytváří národy tam, kde neexistují, ale potřebuje nějaké již existující odlišné znaky, se kterými by mohl pracovat, byť jsou pouze negativní“.²⁸

Počátky řeckého národního hnutí

Konec 18. století přinesl v celé Evropě rozsáhlé politické, ekonomické i kulturní změny, které se zejména v kulturní oblasti projeví i na Balkáně. Události spojené s Velkou francouzskou revolucí daly v západní Evropě vzniknout dvěma vlivným myšlenkovým směrům: liberalismu, jenž měl své základy v osvícenství, a romantismu, který využíval historicismu. Na Balkáně je hlásali a rozšiřovali hlavně intelektuálové, kteří získali vzdělání v západní Evropě, ale i obchodníci bez vyššího vzdělání, kteří během svých cest přicházeli do styku se západní kulturou.²⁹ Právě tyto skupiny se v 19. století staly iniciátory většiny národních hnutí na Balkáně. Osmanská říše se v této době nacházela v hlubokém hospodářském úpadku, který kromě jiného způsobily finančně náročné války s Rakouskem a Ruskem. Ekonomická krize dopadala i na rolníky a obchodníky, jimž byly zvyšovány daně a obchodní cla.³⁰ Těžká hospodářská situace střední a nižší vrstvy spolu s potlačováním občanských práv a svobod vedly k tomu, že inteligence, obchodníci i rolníci začali usilovat o vymanění se z osmanské nadvlády. Povstání na Balkáně tak v 19. století měla často podobu boje proti nenáviděné nadvládě a teprve později se vyvinula ve vskutku národní hnutí.

Po vpádu osmanských Turků do Evropy ve 14. století se postupně pod tureckou nadvládou dostal prakticky celý Balkán, který posléze až do 19. století zůstal součástí osmanské říše. Získaná území Osmané spravovali buď přímo, anebo si je vazalsky podřídili. V oblastech pod přímou správou vládli sultánem jmenovaní správci. Půda (*timar*) zde patřila sultánovi, který ji na základě vojenských zásluh propůjčoval leníkům (*sipahij*). Ti ji pak nechali obdělávat místními rolníky.³¹ Vazalské státy měly na rozdíl od přímo podřízených oblastí možnost výběru vlastních vládců, ale jejich kandidáti byli schvalováni sultánem. Za možnost samostatné správy

28 Ibid.

29 Jelavich (1983: 173).

30 Rychlík (2000: 162).

31 Pelikán (2005: 142).

musely sultánovi odvádět vysoké daně.³² Zatímco zde zkoumané Řecko spolu s Bulharskem a Srbskem bylo spravováno přímo, podunajská knížectví, jádro pozdějšího Rumunska, byla k Portě ve vazalském vztahu.

Kromě správních principů bylo balkánské obyvatelstvo rozděleno i podle náboženského vyznání do několika *milletů* (samosprávných náboženských celků), které měly určitou autonomii například v sociálních otázkách a školské správě. Pravoslavní poddaní sultána patřili do tzv. *Rum milletu*,³³ jehož církevní správu měl na starosti patriarcha ekumenické ortodoxní církve v Konstantinopoli. Ortodoxní církev byla výrazně decentralizovaná, což potvrzovala i existence celé řady místních synodů a bulharské a srbské autokefální církve. V náboženských otázkách byli Osmané poměrně tolerantní vůči křesťanům a židům, neboť jejich víra vycházela z podobných základů jako islám. Jinověrci však byli částečně sociálně a ekonomicky znevýhodňováni: platili vyšší daně a nebylo jim umožněno podílet se na vojenské a civilní správě říše.³⁴

V důsledku hospodářského úpadku a oslabení centrální moci Porty docházelo v říši koncem 17. století k rozsáhlým správním a sociálním změnám. Timarsko-sipahijský systém byl postupně nahrazen *čiftliky*, tedy dědičnými velkostatků. Přímiými vlastníky velkostatků byli muslimští úředníci nebo vojáci, kteří neuznávali právo rolníků na užívání půdy a nutili je, aby si ji za vysoké dávky v podstatě pronajímali. Důsledkem toho došlo nejen ke zhoršení ekonomické situace rolníků, ale i ke ztrátě centrální kontroly Porty nad pozemkovou správou.³⁵ Taktéž obyvatelstvo ve vazalských státech bylo nuceno platit vyšší daně. Dalším problémem byl růst moci *janičářů*, kteří se začali vymykat sultánově kontrole.³⁶ Tato původně elitní vojenská garda sultána, jež se podílela na vojenské správě podmaněných území, se v 18. století přeměnila v de facto vesnické statkáře. *Janičáři* si přivlastňovali rozsáhlé *čiftliky* a utlačovali místní obyvatelstvo.³⁷ Poslední změnou, která silně zasáhla Srby a Bulhary, bylo koncem 18. století zrušení jejich autokefálních církví, čímž se místní pravoslavné obyvatelstvo dostalo pod přímou správu patriarchátu.³⁸ Výsledkem těchto změn byly opakované vzpoury a povstání, jež významnou měrou přispěly ke vzniku samostatných balkánských států.

32 Treptow (2000: 97).

33 *Rum* turecky znamená 'římský', tedy 'správní náboženská jednotka Římanů' (= všech pravoslavných křesťanů, původně obyvatel byzantské říše, nazývané ovšem tehdy 'římská').

34 Jelavich – Jelavich (1986: 4–6).

35 Berend (2003: 6).

36 *Janičáři* pocházeli z řad místních křesťanů, kteří byli jako chlapci odváděni od rodin a vycvičeni v elitní vojenskou jednotku. Viz Glenny (2012: 4).

37 Pelikán (2005: 167).

38 Jelavich (1983: 56).

Za první vskutku národní hnutí na Balkáně považoval Ernest Gellner řecký boj za nezávislost.³⁹ Řekové měli ze všech balkánských křesťanů nejlepší ekonomické a společenské postavení. Již v raném novověku se jim v osmanské říši podařilo v podstatě ovládnout vnitřní i zahraniční obchod, loďařství a mořeplavbu. Jako jediní mohli mimo jiné i díky svým jazykovým schopnostem zprostředkovávat obchod mezi Evropou a osmanskou říší.⁴⁰ Řečtí obchodníci tak neobývali jasně vymezené teritoriální území, ale soustředili se v centrech obchodu po celé osmanské říši i mimo ni.⁴¹ Kromě silné ekonomické pozice měli Řekové v říši značný vliv na civilní a církevní administrativu. Zejména tzv. *fanarioté*, původně obývající konstantinopolskou čtvrť Fanar, měli ve správní oblasti privilegované postavení.⁴² Již na začátku 18. století jim bylo svěřeno správcovství podunajských knížectví Moldavska a Valašska, která později sehrála významnou úlohu při řeckém boji za nezávislost. Církevní správa pravoslavných křesťanů byla rovněž v řeckých rukou: konstantinopolský patriarcha byl zpravidla řeckého původu.⁴³ Patriarchát měl také výsostné postavení v oblasti vzdělání – zakládal řecké církevní školy a spravoval kláštery.⁴⁴

Kosmopolitní řečtí obchodníci a *fanarioté* se jako první na Balkáně dostávali do přímého kontaktu se západní kulturou, myšlenkami francouzské revoluce a osvícenství, které na ně silně zapůsobily.⁴⁵ Mnoho Řeků studovalo v západní Evropě, kde získali inspiraci pro kulturní obrodu vlastního „národa“.⁴⁶ Tato skupina intelektuálů se snažila obnovit odkaz starého Řecka a Byzance a začala se také věnovat otázce kodifikace národního jazyka, neboť v té době existovalo více variant řečtiny.⁴⁷ Adamantios Korais, jeden z největších řeckých intelektuálů své doby, vytvořil spisovný jazyk založený na kombinaci mluvené řečtiny a starořečtiny nazvaný *katharevusa* („čistý jazyk“). Dále vznikala nová dějepisná a literární díla snažící se dokázat historickou, kulturní a jazykovou kontinuitu mezi antickým Řeckem,

39 Důvodem byl podle Gellnera cíl řeckého boje: ustavení nové říše Helénů. Viz Gellner (1997b: 5).

40 Postupně se na Balkáně řečtina ustavila v obchodním styku jako *lingua franca*. Viz Hradečný (1998: 264).

41 Např. na pobřeží Černého moře, ve Středomoří, v Malé Asii a Konstantinopoli. Jelavich – Jelavich (1986: 38).

42 Řekové byli často balkánským obyvatelstvem považováni za „prodlouženou ruku“ Porty.

43 Následná národní hnutí balkánských národů proto byla zaměřena i proti církevní dominanci Řeků. Roudometof (2001: 114).

44 Hradečný (1998: 266).

45 Xydis (1994: 221).

46 Např. Rigas Ferreos Velestinlis či osvícenec Evgenios Vulgaris.

47 Je třeba zdůraznit, že otázka kodifikace řečtiny byla zjednodušena jednotným písmem, abecedou.

byzantskou říší a moderními Řeky.⁴⁸ V souvislosti s tím se objevovaly i národní mýty glorifikující řecké dějiny.⁴⁹

Koncem 18. století tudíž existovala v různých částech osmanské říše početná skupina vzdělaných Řeků, která začala uvažovat o obnovení vlády Helénů (Řeků) nad územím bývalé byzantské říše.⁵⁰ Roku 1814 bylo v Oděse po vzoru tajných evropských sdružení založeno *Přátelské sdružení (Filiki eteria)*, které mělo připravit celobalkánské protiosmanské povstání. Členy sdružení bylo několik tisíc řeckých obchodníků z diaspory, *fanarioté* a kněží. Za centrum boje bylo zvoleno Valašsko a Moldavsko, které sousedilo s Ruskem, a za vůdce povstání nakonec vybrán Alexandros Ypsilantis (1792–1828), důstojník ruské armády.⁵¹ Eteristé totiž doufali, že Rusko přijde pravoslavným křesťanům na pomoc.⁵² Povstání, které propuklo roku 1821, však car nepodpořil, a proto bylo sultánem záhy potlačeno. Plán na vzpouru všech křesťanů pod osmanskou vládou sice ztroskotal, ale vzápětí povstalo obyvatelstvo „starého Řecka“ (Peloponés, Rumélie) a řeckých ostrovů. Do následného desetiletí bojů se zapojila velká skupina řeckého obyvatelstva: rolníci, kteří si od nezávislého státu slibovali zisk půdy a snížení daní, zbojníci z hor, obchodníci i inteligence.⁵³ Během řeckého boje byla roku 1822 přijata ústava a později – ačkoliv bylo území formálně součástí osmanské říše – byla na Peloponésu dočasně zřízena republikánská vláda.⁵⁴

Za konečný úspěch války za nezávislost v roce 1830 vděčili Řekové především zájmu evropských velmocí na oslabení osmanské moci. Řekům byla poskytnuta finanční a materiální pomoc, kterou provázelo i evropské hnutí solidarity s řeckým bojem (tzv. filhelénské hnutí).⁵⁵ Rusko navíc v letech 1828 až 1829 vedlo s Osmany

48 Nejznámější prací jsou v tomto ohledu několikavazkové *Dějiny Řecka* Konstantinose Paparrigopulose.

49 Za nejvýznamnější postavy řeckých dějin byli považováni vojevůdci jako Alexandr Veliký, ale i filozofové, jako např. Platón a Sokrates. Postupně se vytvářely i moderní mýty spojené s bojem proti osmanské nadvládě. Srov. Xydis (1994: 232–235).

50 Začalo se používat klasické označení ‘Helénové’, čímž byla zdůrazňována kontinuita se starým Řeckem.

51 *Filiki Eteria* původně žádala diplomata a pozdějšího řeckého prezidenta Ioannise Kapodistriase (1776–1831), aby sdružení zaštitil, a to kvůli jeho vazbám na Rusko. Ten však odmítl.

52 Osmanské jednotky měly od roku 1802 do podunajských knížectví zákaz vstupu bez souhlasu Ruska, proto se zde vytvořilo centrum opozičních sil z celého Balkánu, jemuž politicky dominovali Řekové. V tu dobu Osmané navíc bojovali ve vzdálené epirské Janině proti autonomistickým snahám místního správce Ali Paši.

53 Za skutečný boj za nezávislost vlastního řeckého národa považovala válku proti Turkům pouze inteligence a Řekové z diaspory. Pro zbytek populace se jednalo spíše o boj za zisk půdy.

54 Do čela státu byl roku 1827 zvolen Ioannis Kapodistrias. Hradečný (1998: 290–295).

55 Mezi tzv. filhelény patřil např. Johann Wolfgang von Goethe, George Gordon Byron či Alexandr Sergejevič Puškin. K zahraniční intervenci, resp. německým filhelénům viz také Králová (2011: 4–5).

válku, která Portu výrazně oslabil. ⁵⁶ Evropské mocnosti měly také největší podíl na vyjednání řecké autonomie roku 1829 a následném vzniku Řeckého království o dva roky později. Do jeho čela byl dosazen pro všechny strany akceptovatelný bavorský princ Otto von Wittelsbach. Od svého vzniku tak bylo Řecko pod silným vlivem evropských mocností, a to zejména Velké Británie, Francie a Ruska. ⁵⁷ K ustavení skutečně soudržného řeckého státu schopného čelit teritoriálním a politickým nárokům osmanské říše bylo třeba rozsáhlých vnitropolitických změn. Velký význam mělo založení stálé armády, zavedení povinné školní docházky (1834) a ustavení *katharevusy* jako oficiálního jazyka. Atény se po připojení Attiky staly řeckým hlavním městem a roku 1837 zde byla založena první univerzita. Dále byl zaveden jednotný soudní a správní systém. Došlo i k rozdělení části půdy mezi rolníky, čímž vznikla početná vrstva svobodných zemědělců.

Kromě politické a správní konsolidace státu se po ustavení Řeckého království dostalo mimořádné pozornosti otázce národní identity. Nebylo totiž zcela jasné, zda byl pojem 'řecký národ' myšlen celý *Rum millet* nebo jen ta část Řecka, která povstala proti sultánovi. ⁵⁸ Největší odezvy se dostalo programu národního sjednocení všech pravoslavných řecky mluvících obyvatel do jednoho národního státu s centrem v Konstantinopoli, který roku 1844 formuloval Ioannis Kolettis, vůdce francouzské strany. Tato tzv. *Velká myšlenka* (*Megali idea*) se stala na desetiletí dopředu základní řeckou zahraničněpolitickou doktrínou a jasným projevem řeckého nacionalismu. Se snahou tuto myšlenku realizovat a s postupným připojováním území ⁵⁹ vzrostl v zemi počet etnických minorit, což dále posilovalo nacionalistické cítění Řeků.

Důležitou součástí vytvářející se národní politiky byla pravoslavná církev. Během muslimské nadvlády byla církev schopna zachovat nejen náboženskou identitu Řeků, ale skrze církevní písemnictví, umění a tradice částečně formovat jejich kulturu. Pravoslaví se stalo inherentní součástí národa a jeho tradice největším pojítkem souvátlosti Řeků. ⁶⁰ Bavorská vláda, jak bývá nazýváno období vlády Oty I. po ustavení království v Řecku (1833–1862), si vliv náboženství na společnost uvědomovala, a proto roku 1833 i přes nesouhlas patriarchy vyhlásila odtržení řecké pravoslavné církve

56 Důvodem vedoucím k zapojení Ruska do války bylo zhoršení evropského obchodu a změna panovníka. Roku 1825 nastoupil na trůn Mikuláš I., jenž byl více nakloněn řeckým snahám. Jelavich (1983: 226–228).

57 První řecké politické strany se dělily podle vlivu evropských zemí na francouzskou, anglickou a ruskou. Hradečný (1998: 303).

58 Roudometof (2001: 102).

59 Řecko koncem 19. století získalo Ionské ostrovy a Thessalii s částí Epiru.

60 Kedourie (1961: 71).

od Konstantinopole.⁶¹ Vznik národní církve a její podřízení státu posílilo identifikaci řeckého obyvatelstva se státem, což Peter Sugar příznačně vyjádřil slovy: „Církev a stát se zdály být dvěma stranami jedné mince.“⁶² Názvem této mince byl ‘národ’.

Ačkoliv se Řecko osamostatnilo a zformovalo jako politicky a správně moderní stát založený na národních principech, hospodářská modernizace nepostupovala stejným tempem jako v zemích západní Evropy. Řecko mělo v ekonomické oblasti poměrně nevýhodné postavení. Úrodná půda zde tvořila pouze 20 % z celkové rozlohy země, a proto se země vývozem zemědělských produktů nemohla rovnat ostatním částem regionu (Lampe & Jackson, 1982: 167).⁶³ Vedle ovoce a oliv neexistovalo mnoho exportního zboží, což vedlo k návratu mnohých řeckých obchodníků zpět do obchodních center osmanské říše. V důsledku války a ztráty sultánovy důvěry navíc Řekové přišli o své privilegované postavení v obchodu.⁶⁴ Ani v průmyslovém odvětví nedošlo k výrazným změnám, s čímž souvisela i nízká míra urbanizace Řecka. Teprve rozšiřování řeckého území související se získáním nových teritorií koncem 19. století přineslo zvýšení exportu, a tím i posílení zahraničního obchodu Řecka.⁶⁵ Změny z konce 19. století však nevedly k hospodářské modernizaci země, která si až do 20. století zachovala převážně agrární charakter.

Aplikace modernizační teorie na Řecko

Při snaze aplikovat Gellnerovu modernizační teorii na situaci v Řecku v 19. století dochází k mnoha rozporům způsobeným její zdánlivou obecností, která nebyla schopna postihnout specifický historický vývoj kteréhokoliv státu. Přestože se západní kulturní vlivy na vzniku nacionalismu v Řecku odrazily zdatelně více než otázky ekonomického rázu, Gellner za prvotní impuls nacionalismu považoval industrializaci. Modernizace, která se podle Gellnera přehnal přes Evropu, se regionu Balkánu dlouhou dobu vyhýbala.⁶⁶ Zásadním problémem aplikace Gellnerovy teorie je, že industrializace v oblasti Balkánu v 19. století nejen neproběhla, ale prakticky ani nebyly podniknuty kroky k jejímu zahájení. Ačkoliv základní stavební kámen Gellnerovy teorie na Balkáně nebyl přítomen, nacionalismus se stal vůdčím politickým prvkem dodávajícím vládě legitimitu a udržujícím moc v rukou národních elit.

61 Patriarchát neuznával vznik národních církví, ustavení řecké církve uznal patriarcha až roku 1850.

62 Sugar (1994: 33).

63 Lampe – Jackson (1982: 167).

64 Na mnoha místech byli nahrazeni Armény nebo židy.

65 K razantnímu zvýšení řeckého vývozu došlo až kolem roku 1886. Lampe – Jackson (1982: 168).

66 MacFarlane (1996).

Povstání v Řecku v průběhu 19. století nelze považovat za povstání národa, který se sjednotil a vzepřel proti osmanské nadvládě z nacionalistických důvodů. Jednalo se o jednotlivé skupiny obyvatelstva mluvícího podobným jazykem a vyznávajícího stejnou víru, které si od emancipace slibovaly veskrze sociální výhody. Podnětem pro revoltu byl citelný úpadek centrální moci v Konstantinopoli, který se odrazil na životě všech skupin obyvatel. Samotný vznik autonomního a národního státu byl ovlivněn i dalšími faktory zejména kulturního či ideologického rázu. Vskutku „národní“ politika se v Řecku vytvářela až ve 40. letech. Národní emancipace navíc po dlouhou dobu nebyla cílem rolníků, ale pouze úzké elity vzdělané v zahraničí a silné obchodnické vrstvy.⁶⁷ Teprve následkem kulturního a politického rozvoje došlo k národní mobilizaci venkovského obyvatelstva, které do té doby boj za nezávislost chápalo jen v rovině sociální.

Gellnerem představená agrární společnost, vyznačující se zejména sociální rigiditou a rurálními tradicemi, v Řecku v mnoha ohledech existovala až do první světové války.⁶⁸ Vzdělaná či gramotná byla jen malá část společnosti, která zároveň tvořila národní elitu žijící ve městech. Tradice a společenský řád zůstávaly na venkově nedotčeny stejně jako zaostalé zemědělské metody obdělávání půdy. Zrušení feudálních vztahů a rozdělení pozemků na malé statky navíc fakticky znemožnilo vznik silné střední vrstvy.⁶⁹ Stejný dopad měla i absence industriálních center, neboť rolníky nemotivovala k migraci do měst. Míra urbanizace proto zůstávala nízká. Nacionalismus tak nemohl nahradit ztracenou identitu rolníků vytržených z jejich tradiční společnosti, jak tvrdil Gellner, neboť rigidní společenský systém dlouho zůstával zachován.⁷⁰ Nacionalisté tedy museli najít jiné prostředky, jak probudit národní cítění.

Při bližším pohledu na státní politiku po ustavení autonomního státu je možné pozorovat tendence k napodobování politického zřízení západních moderních zemí stejně jako snahu čerpat ze státoprávních tradic starého Řecka.⁷¹ Projevem tohoto trendu byla liberální ústava, která zaručovala základní práva a svobody. Podle vzoru západních evropských států docházelo k modernizaci politických a administrativních institucí.⁷² Kromě zahraničních kontaktů sehrála velkou roli také „vláda cizinců“. Bavorská vláda krále Oty I. v Řecku zřídila moderní armádu

67 Mouzelis (1998: 159).

68 Gellner (1983: 8–18).

69 Mishkova (1994: 69–70).

70 Gellner (1983: 46).

71 Politické změny byly v Řecku evidentně inspirovány demokratickou tradicí antického Řecka, což se projevilo i při vzniku Kapodistriasovy republiky (1927–1933).

72 Na tomto místě lze uvést termín používaný v souvislosti s Balkánem, tzv. *catching up societies*, tedy ‘společnosti snažící se dohnat Západ’. Mishkova (1994: 66).

a moderní vzdělávací instituce.⁷³ Zavedení centralizovaného národního školství se projevilo na postupném (i když velmi pomalém) růstu gramotnosti a posílilo „národní“ charakter státu, mimo jiné díky odstranění kulturního či náboženského vlivu dominantních etnických celků (Řeků a Osmanů). Totéž lze tvrdit o vzniku centralizovaného státního aparátu a moderní armády.⁷⁴ Armáda zvyšovala nejen národní uvědomění svých rekrutů, ale i jazykovou jednotu státu, protože pro její efektivní fungování bylo třeba používat jednotný jazyk.⁷⁵

Avšak největší dopad na posílení národní identity mělo konečné zrušení feudálních vztahů. Půda se tím dostala do vlastnictví rolníků a „národních statkářů“, což upevnilo loajalitu k novému státu.⁷⁶ Programy moderních politických stran vznikajících v druhé polovině 19. století se odrazily v národní „mobilizaci“ venkova, neboť deklarovaly podporu jeho sociálních, ale i národních zájmů (daně, cla, ochrana občanských práv). V období konsolidace státu po vyhlášení nezávislosti proto de facto došlo k správní modernizaci a postupné politizaci společnosti podle západního vzoru s přihlédnutím k místním tradicím.⁷⁷

Nacionalismus ve všech zmiňovaných případech získal nejprve podporu inteligence, kněží a obchodníků, tedy pozdější elity rodícího se národa. Tato elita následně stanula po boku cizí dynastické vlády a zavedla skutečně nacionalistickou politiku. Důvodem přijetí nacionalistických principů jednotlivými vládami bylo, že Řecko muselo v době svého vzniku čelit teritoriálním ambicím sousedních států a snahám osmanské říše, Ruska a evropských mocností mocensky je ovládnout. Proto byl koncipován iredentistický národní program, který deklaroval obranu národních zájmů a teritoria skrze připojení dalšího území. Nacionalismus tedy působil i jako prostředek pro zajištění bezpečnosti národa a obhájení jeho existence vůči sousedům.⁷⁸ V nacionalistické rétorice nepřicházelo ohrožení pouze zvenku, ale i zevnitř státu: jiné etnické skupiny byly posléze považovány za pátou kolonu, což vedlo k celé řadě etnických konfliktů. Obrana územní celistvosti státu a jeho občanů se brzy stala synonymem pro obranu národa a jeho zájmů. Slovy znalce nacionalismu Johna A. Halla: „Války tvoří státy ve stejné míře, v jaké státy vedou války.“⁷⁹ Tzv. *Velká myšlenka* byla explicitním vyjádřením Gellnerovy definice nacionalismu jako politického principu požadujícího shodu teritoriální rozlohy státu a národa.

73 Králová (2009: 101–105).

74 Dragnich (1975: 344–361).

75 Srov. Conversi (2007).

76 Pro shrnutí viz Jelavich (1983: 198–200).

77 Srov. Mishkova (2008).

78 Situace eskalovala těsně před první světovou válkou v tzv. balkánských válkách.

79 Hall (1995: 154).

Původní nacionalismus elit se po vzniku samostatného Řecka v důsledku byrokratizace státu, jeho obranných zájmů a politizace společnosti přeměnil v nacionalismus celé společnosti.⁸⁰ Gellnerovo tvrzení o postupném vytváření národních identit a národů skrze nacionalistickou politiku bylo tedy možné v případě Řecka pozorovat.⁸¹ Loajalitu k panovníkovi skutečně nahradila loajalita k národu. Secese od osmanské říše byla motivována nacionalismem pouze pro úzké elity, avšak státní iredentismus nabyl nacionalistického charakteru pro všechny.⁸² Nacionalismus se proto stal skutečným tmelem národa, jak popsal Gellner.⁸³ V žádném případě ale v Řecku neproběhl Gellnerem popsaný posun od agrární k průmyslové společnosti, který měl být v jeho pojetí předpokladem vzniku nacionalismu. Gellner si byl tohoto rozporu vědom, a proto později argumentoval, že balkánský nacionalismus odpovídal jeho teorii o nerovnoměrném rozšíření modernizace projevující se opožděným kulturním dopadem západních myšlenkových směrů na zaostalé země a snaze napodobit západní vzory.⁸⁴ Tento argument byl namísto, avšak Gellner tím nevysvětlil, jak došlo ke společenským změnám, které podle něj způsobovala právě industrializace. Nacionalistické nálady se v Řecku v rozporu s Gellnerovou teorií objevovaly ještě před jejím nástupem.

Ačkoliv průmyslová revoluce v Řecku v 19. století neproběhla, spojitost mezi industrializací a nacionalismem je možné hledat v kulturní oblasti. Nástup průmyslového věku v západní Evropě se projevil celou řadou společenských změn popsaných Gellnerem, což se v jihovýchodní Evropě skutečně odrazilo na vzniku nacionalismu a rozšiřování západních myšlenek.⁸⁵ První učenci v Řecku byli jednoznačně ovlivněni změnami, jimiž procházela západní Evropa, a to skrze díla německých, francouzských či anglických romantiků a osvícenců. Kulturní aktivity místní inteligence se následně velkou měrou podepsaly na vytváření národní jednoty a růstu kulturní identifikace s národem. Vedle inteligence existovala ještě jedna síla, která má stále v mnoha ohledech zásadní vliv na státní politiku, a tou je církev.⁸⁶

Ačkoliv je zřejmé, že industrializace na Balkáně v žádném případě nebyla alfou a omegou kulturního rozvoje zkoumaných zemí, je třeba alespoň zčásti s Gellnerem souhlasit v tom, že vysoké národní kultury byly uměle vytvořeny.⁸⁷ Důvody, proč

80 Srov. Mouzelis (1998: 159).

81 Gellner (1983: 58).

82 Banac (1984: 70).

83 Gellner (1983: 50).

84 O'Leary (1998: 73).

85 Srov. Loizides (2009).

86 Srov. Halikiopoulou (2011).

87 Gellner (1983: 50–55). Gellner nabídl i druhou variantu, a sice že národní kultury mohly být převzaty z již existujících vysokých kultur elit.

v Řecku již koncem 18. století vznikala první literární díla v národním jazyce, spočívaly ve vlivu západních myšlenkových směrů a francouzské revoluce, které národní obroditele k literární činnosti inspirovaly. Díla těchto průkopníků tvořila zárodky vskutku národních kultur, které byly později účelově převzaty národními státy. Obdobně jako tomu bylo v ostatních částech Evropy, byla vysoká kultura velkou měrou založena na historickém dědictví předků. Atény se snažily oživit jak kulturu antického Řecka, tak středověké Byzance.⁸⁸ Do řecké vysoké kultury se navíc promítla celá řada „nizkých“ lidových kultur, a to zejména v oblasti tradic a zvyků. Touto kombinací vznikla kultura, které na klamných historických a literárních základech vytvářela kulturní identitu jednoho celistvého národa. Nelze proto než souhlasit s Gellnerovým tvrzením, že takto vzniklá kultura byla z velké části uměle „vykonstruována“ pro účely nacionalismu.⁸⁹

Na druhou stranu ale není možné uplatnit Gellnerovu tezi, že spisovný jazyk Řecka vznikl jako reakce na novou průmyslovou dělbu práce a druhy profesí, které byly spíše sémantické než fyzické, a proto bylo zapotřebí vytvořit obecný komunikační prostředek. V Řecku byl vesměs používán jeden jazyk již koncem 18. století, tedy několik desetiletí (respektive celé století) před nástupem industrializace.⁹⁰ Kodifikace národního jazyka nebyla důsledkem změn v dělbě práce způsobených příchodem modernizace a industrializace, ale snahou inteligence o posílení národního povědomí. Teprve během politické konsolidace státu přibyl i praktický aspekt kodifikace jazyka jako podmínky efektivní správy státu. Naopak v souladu s Gellnerovou teorií byly spisovné jazyky často uměle vytvořeny za použití místních lidových dialektů nebo starých (nepoužívaných) podob jazyka.⁹¹ V Řecku byly evidentní snahy o vzkříšení starořečtiny a její propojení s byzantskou řečtinou, které se odrazily na kodifikaci *katharevusy*.

Problematická je při pohledu na situaci v Řecku v 19. století taktéž otázka homogeneity. Gellner zastával názor, že nacionalismus státům v podstatě „vnutil“ jedinou vysokou kulturu, která se stala masovou, a to skrze vzdělávací a jiné instituce. V jeho pojetí byla vysoká kultura propagována školami jako prostředkem homogenizace společnosti. Homogenní společnost pak byla klíčovým předpokladem pro rozšíření nacionalismu. Ačkoliv tyto snahy v Řecku existovaly, byly zpočátku veskrze neúspěšné.⁹² Ve skutečnosti se vysoké kultury prosazovaly jen velmi pomalu na místo nespočetných lokálních kultur. Společenská a ekonomická zaostalost

88 Králová (2009: 101).

89 Gellner (1983: 56).

90 Fyzická práce navíc na Balkáně převládala až do poloviny 20. století. Palairret (2003: 361–362).

91 Gellner (1983: 33–34).

92 Conversi (2007: 371).

regionu kulturní homogenizaci na dlouhou dobu neumožnila. Formální jazyková a kulturní unifikace nutně nevedly k celkové homogenizaci společnosti, neboť až do poloviny 20. století přetrvávaly kulturní partikularismy jednotlivých regionů. Spíše než v rovině kulturní bylo homogenizace dosaženo v oblasti státní a veřejné správy. Homogenní společnost tudíž nebyla podmínkou pro vznik ani rozšíření nacionalismu.⁹³

Zásadním problémem modernizační teorie při zkoumání Řecka je malý význam, který Gellner připisoval roli náboženství. Gellner náboženství nepovažoval za součást národních vysokých kultur, nýbrž nízkých kultur agrárních, což však neodpovídá postavení řecké pravoslavné církve, která se v roce 1933 stala de facto státní institucí. Gellner nepopíral spojení náboženství a nacionalismu, ale považoval je pouze za účelovou sílu, která se po vítězství nacionalismu integrovala do státu a stala se sekulární.⁹⁴ Ačkoliv po ustavení samostatného řeckého státu v 19. století pravoslavní kněží podporovali státní politiku, jejich úloha nespočívala pouze v politické rovině.⁹⁵ Pravoslaví bylo od počátku národního hnutí základní a konstitutivní součástí řecké národní identity. Církev měla značný vliv na každodenní život svých věřících a pravoslavné kláštery byly během osmanské nadvlády považovány za jediná kulturní a vzdělanostní centra ortodoxních Řeků. Kněží se navíc přímo účastnili řeckého národního povstání a velkou měrou se zasloužili o rozšíření nacionalistických myšlenek na venkov, kde měli tradičně silnou pozici.⁹⁶ Boj za nezávislost církve se často prolínal i s bojem za státní (politickou) nezávislost a stal se důležitou součástí národního hnutí. Ačkoliv je jistě pravdivé tvrzení, že se náboženství nakonec sekularizovalo, náboženská příslušnost tvoří dodnes podstatnou a ojedinělou součást řecké identity, a má proto své místo ve „vysoké“ kultuře.⁹⁷

Zásadní problém při snaze aplikovat Gellnerovy modely a typologii nacionalismu na situaci v Řecku opět tkví v časovém nástupu industrializace. Zpochybněním základního pilíře modernizační teorie jsou implicitně vyvráceny i možné scénáře průběhu nacionalismu navržené Gellnerem. Vznik moderního Řecka patří podle Gellnerových časových zón do stádia iredenty, kdy probíhala první národní povstání. Rozpad multietnických říší Gellner vysvětloval nerovnoměrným rozšířením industrializace a rozvratným vlivem nacionalismu. Pod jeho názvem říše Megalomanie (= předindustriální říše) si lze představit i osmanskou říši a její

93 Viz Taylor (1997).

94 Gellner (1997b: 75–77).

95 Viz Mihelj (2007).

96 Loizides (2009: 204–206).

97 Mihelj (2007: 268).

obyvatele Ruritance lze chápat jako Řeky. Dle Gellnerova popisu byla Megalomanie společností sestávající se z mnoha kultur a jazyků, kde Ruritanci byli rozděleni do různých náboženských nebo profesních uskupení. V případě osmanské říše se tedy jednalo o existenci systému *milletů* a vrstvy obchodníků, statkářů a rolníků. Gellner odůvodňoval vznik nacionalismu jako jistý druh ekonomické frustrace z vlastní zaostalosti. Příčinou tohoto pocitu byla modernizace a industrializace, které přednostně „zasáhly“ sousední oblasti. Žádná oblast na Balkáně však nebyla industrializací zasažena v době, kdy podle Gellnera vzniklo „první národní“ povstání v Řecku.⁹⁸ K ekonomické frustraci z rozvoje sousedních oblastí tedy nemohlo dojít. Model by byl aplikovatelný pouze v případě, že by byl založen na jiných než ekonomických základech. Při pohledu na situaci v Řecku dojdeme k závěru, že důsledky modernizace jen nepřímou zasáhly malou skupinu obyvatelstva, a to skrze vlivy západní filozofie a francouzské revoluce.

Řecko Gellner zařadil (stejně jako celý Balkán) do nacionalismu diaspor a do východního pásma.⁹⁹ V *Reply to Critics* vysvětlil důvody, proč se řečtí obchodníci stali nacionalisty: „Řečtí mořeplavci a obchodníci (...) si při podpoře řecké národní revoluce museli být plně vědomi toho, že například obchodníci v Marseilles byli zabezpečenější, svobodnější a bohatší než oni. Z toho důvodu nebyli daleko myšlenky vytvořit řecký (neosmanský) stát, ve kterém by jim byly poskytnuty stejné výhody.“¹⁰⁰ Řecký boj za nezávislost však nebyl „národní revolucí mořeplavců a obchodníků“, ale povstáním poměrně široké vrstvy obyvatelstva proti osmanské nadvládě, tedy nejen její ekonomické dominanci. Pouze menší část řecké společnosti se zabývala obchodem a žila v diaspoře. Bezesporu to byla řecká diaspora, která dala povstání prvotní podnět, avšak bez podpory západních mocností, Ruska a dalších složek společnosti, které se do bojů zapojily,¹⁰¹ by výsledkem řeckého boje pravděpodobně nebyla nezávislost. Gellner taktéž tvrdil, že Řekové povstali kvůli ztrátě svého obchodního monopolu.¹⁰² Ve skutečnosti se privilegované postavení Řeků zhoršilo až po ustavení nezávislého státu. Jejich motivací nebyla předchozí ztráta obchodních privilegií, ale reakce na úpadek centrální moci osmanské říše a domnělá příležitost ustavit politickou dominanci Helénů.¹⁰³

98 Gellner (1997b: 41).

99 Někteří autoři vývoj v Řecku ve 20. století řadí do pásma Sváté říše římské. Gellnerova teorie však chtěla vysvětlit vznik nacionalismu, k němuž v Řecku došlo v první polovině 19. století. Srov. Stepan (1998).

100 Gellner (1997a: 87).

101 Byly to například místní zbojnické jednotky, rolníci, rebelové Ali Paši Janinského atd.

102 Gellner (1983: 103).

103 Ve studii *Nationalism* (1997b) Gellner částečně přehodnotil svůj původní pohled na nacionalismus diaspor a uznal, že cílem Řeků nebylo ustavení národního státu, ale nahrazení

Závěr

Na příkladech historického vývoje národního hnutí v Řecku bylo poukázáno na zjevné rozpory Gellnerovy modernizační teorie a zrodu a vývoje nacionalismu v této zemi. Základní pilíř modernizační teorie, na němž Gellner postavil vznik národů a nacionalismu, tvořila industrializace. Řecko však nebylo průmyslovou revolucí poznamenáno v době, kdy zde vznikaly první nacionalistické nálady. V první fázi to byl vliv západních myšlenkových směrů, které daly obrozencům podnět k vytváření a prosazování národní kultury. Nejdůležitějšími znaky kultury a tradic byly jazyková a náboženská příslušnost a ztotožnění se s historickým odkazem předků. Ty v kombinaci s nespokojeností obyvatelstva se sociální situací v období úpadku osmanské říše vytvořily podmínky pro první povstání, které se díky národním snahám intelligence a obchodníků záhy přetvořilo v národní hnutí. Jeho hnací silou však nebyla industrializace. Gellner si byl tohoto rozporu vědom, a proto nabídl alternativní vysvětlení vzniku nacionalismu v zaostalých regionech. Podle něj se nerovnoměrné rozšíření industrializace na Balkáně projevilo pronikáním západních ideologií a myšlenek. Jakkoliv je toto tvrzení v případě Řecka namísto, Gellner tím vysvětlil vznik, nikoliv však rozšíření nacionalismu jako všeobecně přijímaného politického principu, čímž v podstatě popřel svou v jádru materialistickou teorii nacionalismu. Stejně tak Gellnerovo tripartitní rozdělení dějin na přechod od preagrární přes agrární až k industriální společnosti taktéž není možné uplatnit. Některé změny, které podle něj přinesl průmyslový věk, jako například vytváření národních kultur, v Řecku proběhly v podmínkách vesměs agrárních. Národní produkt Řecka do poloviny 20. století tvořilo převážně zemědělství, nikoliv průmysl. Tradiční společenské hodnoty, které měl příchod moderní doby zvrátit, rovněž zůstaly zachovány.

Na druhou stranu Gellner identifikoval celou řadu charakteristických projevů nacionalismu, které bylo možné v Řecku pozorovat. Svým studiem nacionalismu Gellner vskutku vytvořil rámec pro pochopení tohoto jevu, když popsal celou řadu společenských změn, které přinesla moderní doba. Vysoká národní kultura byla částečně vykonstruována pro nacionalistické účely a používána elitou pro posílení národní identity a homogenizace společnosti. Ačkoliv dopad vysoké kultury prosazované centralizovanou vzdělávací institucí nebyl zprvu tak velký, jak Gellner tvrdil, a národní homogenity dlouho nebylo dosaženo, spočíval její význam v unifikaci národního jazyka a jednotné interpretaci národních dějin. Na příkladu Řecka lze tudíž v souladu s Gellnerovou teorií pozorovat, že vytvoření

osmanské říše říší byzantskou. I přesto podotknul, že jeho obecná teorie tímto nebyla narušena.

národa nebylo zapříčiněno jeho „probuzením“, jak tvrdil na přelomu 18. a 19. století Herder, nýbrž výsledkem kulturní agitace a centralizační a národní politiky. Podle západních vzorů a pod vlivem „cizí“ vlády (a s využitím místních tradic) docházelo k byrokratizaci a správní unifikaci. Nacionalistická iredentistická politika posílila identifikaci obyvatel s řeckým národem, neboť zdůrazňovala nebezpečí přicházející z okolních států. Neméně důležitý byl podíl církve na poskytnutí kulturních základů národnímu hnutí. V Řecku skutečně docházelo ke snaze vládnoucích elit vytvořit silný vztah obyvatel k národu, Gellnerovu „loajalitu ke kultuře“. Skrze rozdělování půdy, založení státní církve, školského systému a armády, stejně jako skrze vznik a agitaci politických stran došlo v druhé polovině 19. století k sociální a politické mobilizaci obyvatelstva, která se brzy přeměnila v mobilizaci národní. Nelze proto než souhlasit s Gellnerem, že národ byl „vytvořen“ nacionalistickou politikou. Gellnerovu teorii je proto vhodné chápat jako jeden možný scénář popisující vztah mezi moderní společností a nacionalistickou ideologií a použít ji například pro komparativní analýzu nacionalismu.

Bibliografie

- Banac, I. 1984. *The national question in Yugoslavia: Origins, history, politics*. Ithaca.
- Berend, T. I. 2003. *History derailed: Central and Eastern Europe in the long nineteenth century*. Berkeley.
- Conversi, D. 2007. Homogenisation, nationalism and war: should we still read Ernest Gellner? *Nations and Nationalism* 13/3, 371–394.
- Dragnich, A. N. 1975. Leadership and Politics: Nineteenth Century Serbia. *The Journal of Politics* 37/2, 343–361.
- Gellner, E. 1964. *Thought and change*. London.
- Gellner, E. 1997a. Reply to Critics. *New Left Review*, 81–118.
- Gellner, E. 1997b. *Nationalism*. London.
- Gellner, E. 1983. *Nations and nationalism*. Ithaca.
- Glenny, M. 2012. *The Balkans: nationalism, war, and the Great Powers, 1804–2012*. London.
- Halikiopoulou, D. 2011. *Patterns of Secularization: Church, State and Nation in Greece and the Republic of Ireland*. Farnham.
- Hall, J. A. 1995. Nacionalismy utříděné a vysvětlené. *Sociologický časopis* 31/2, 149–168.
- Hall, J. A. (ed.) 1998. *The state of the nation: Ernest Gellner and the theory of nationalism*. Cambridge.
- Hobsbawm, E. J. 1997. *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. Cambridge.
- Hradečný, P. et al. (ed.) 1998. *Dějiny Řecka*. Praha.
- Jelavich, B. 1983. *History of the Balkans. Volume 1: Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Cambridge.
- Jelavich, C. – Jelavich, B. 1986. *The establishment of the Balkan national states, 1804–1920*. Seattle.
- Kedourie, E. 1961. *Nationalism (Reviewed edition)*. New York.
- Králová, K. 2009. Between Tradition and Modernity: Greek-German Relations in Retrospect. *Acta Universitatis Carolinae – Studia Territoria* 9/4, 97–117 [online]. Dostupné z: <http://www.stuter.fsv.cuni.cz/index.php/stuter/article/view/126>, December 1, 2014 [20. července 2014].

- Králová, K. 2011. Role tzv. „cizího faktoru“: Řecká krize v historickém kontextu mezinárodní politiky. *Mezinárodní politika* 9, 28. září 2011 [online]. Dostupné z: <http://www.iir.cz/article/role-tzv-ciziho-faktoru-recka-krize-v-historickem-kontextu-mezinarodni-politiky> [20. července 2014].
- Lampe, J. R. – Jackson, M. R. 1982. *Balkan economic history, 1550–1950: from imperial borderlands to developing nations*. Bloomington, Ind.
- Llobera, J. R. 1994. *The God of Modernity: the development of nationalism in Western Europe*. Oxford.
- Loizides, N. G. 2009. Religious nationalism and adaptation in Southeast Europe. *Nationalities Papers* 37/2, 203–227.
- MacFarlane, A. 1996. Ernest Gellner and the escape to modernity. *Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities* 48, 207–220.
- Mihelj, S. 2007. Faith in nation comes in different guises: modernist versions of religious nationalism. *Nations and Nationalism* 13/2, 265–284.
- Mishkova, D. 1994. Modernization and political elites in the Balkans before the First World War. *East European Politics and Societies* 9/1, 63–89.
- Mishkova, D. 2008. Symbolic Geographies and Visions of Identity. A Balkan Perspective. *European Journal of Social Theory* 11/2, 237–256.
- Mouzelis, N. 1998. Ernest Gellner's theory of nationalism: some definitional and methodological issues. In J. A. Hall (ed.), *The state of the nation: Ernest Gellner and the theory of nationalism*. Cambridge, 158–165.
- O'Leary, B. 1998. Ernest Gellner's diagnoses of nationalism: a critical overview, or, what is living and what is dead in Ernest Gellner's philosophy of nationalism? In J. A. Hall (ed.), *The state of the nation: Ernest Gellner and the theory of nationalism*. Cambridge, 40–88.
- Palaret, M. R. 2003. *The Balkan economies c. 1800–1914: evolution without development*. Cambridge.
- Pelikán, J. et al. (ed.) 2005. *Dějiny Srbska*. Praha.
- Roudometof, V. 2001. *Nationalism, globalization, and orthodoxy: the social origins of ethnic conflict in the Balkans*. Westport, Conn.
- Rychlík, J. 2000. *Dějiny Bulharska*. Praha.
- Smith, A. D. 1996. History and Modernity: Reflections on the Theory of Nationalism. In I. C. Jarvie – J. Hall (eds.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner*. Amsterdam – Atlanta, 129–146.
- Stepan, A. 1998. Multinational Democracies: Transcending a Gellnerian Oxymoron. In J. A. Hall (ed.), *The state of the nation: Ernest Gellner and the theory of nationalism*. Cambridge, 219–239.
- Sugar, P. F. 1994. External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism. In P. F. Sugar – I. J. Lederer (eds.), *Nationalism in Eastern Europe*. 3rd. ed. Seattle, 3–54.
- Taylor, C. 1997. Nationalism and modernity. In R. McKim – J. McMahan (eds.), *The Morality of Nationalism*. New York, 31–55.
- Todorova, M. 1997. *Imaging the Balkans*. New York.
- Treptow, K. W. (ed.) 2000. *Dějiny Rumunska*. Přel. Miroslav Tejchman. Praha.
- Weber, M. 1921. *Politik als Beruf*. München.
- Woolf, S. J. (ed.) 1996. *Nationalism in Europe, 1815 to the present: a reader*. London.
- Xydis, S. G. 1994. Modern Greek Nationalism. In P. F. Sugar – I. J. Lederer (eds.), *Nationalism in Eastern Europe*. 3rd ed. Seattle, 207–258.

Where Was Gellner Wrong? Ernest Gellner's Modernization Theory of Nationalism as It Applies to 19th-Century Greece.

The present paper assesses how applicable Ernest Gellner's modernization theory of nationalism is to the Greek national movement of the 19th century. The aim is to challenge Gellner's theory and its claims that industrialization is causally linked to nationalism. Gellner contends industrialization and modernization always precede nationalism. He says economic factors lay the groundwork for the emergence and spread of nationalism. But the historical development of modern Greek nationalism largely disconfirms Gellner by showing that the phenomenon was mainly the outcome of cultural factors. The formative period of a modern nation in the Balkans, as studied in this paper, remained unaffected by the revolutionary economic and social changes described by Gellner. The erosion of traditional social bonds and the initiation of industrialization in Greece in fact followed the introduction of nationalism as the leading political principle. Gellner's claim that it was nationalism that created nations does, however, find partial confirmation. Using the example of Greece, the paper demonstrates that the newly created state was consolidated by establishing unified administrative systems, national cultures, and irredentist policies. In conformance with Gellner's theory, these steps are seen to strengthen the identification between the people, the state, and the nascent nation. Gellner's modernization theory is thus perceived as insufficient for explaining why nationalism emerges in underdeveloped states such as Greece, but partly successful in describing the forces behind the spread of the phenomenon.

Keywords

Nationalism, modernization, Ernest Gellner, industrialization, The Great Idea